

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

NYOLCZVANADIK KÖTET.

(214. 215. 216. SZÁM.)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1894.

542/20
vörös bomo.
26 db
21+5

MUHAMMEDÁN PROPAGANDA AMERIKÁBAN.

I.

Az iszlám rohamos terjedését nem csupa nyers physikai erő, anyagi hatalom és erőszak, háborúk és hódítások mozdították elő.

A műveltség-történetírónak számot kell vetnie azon tény-nyel, hogy kelet nagy vallásának terjedésében döntő része van a csendes társadalmi propagandának is, mely különösen évezredünk eleje óta, midőn az iszlám nagy hódító háborúi keleten lezajlottak vala, nagy tért hódított Muhammed vallásának.

Legtöbb eredménynyel jártak e békés mozgalmak különösen a keletindiai archipelagus szigetein és a nagy afrikai continens néger népei között. Amott a XIII—XV. században vetette meg lábát, emitt még sokkal előbb, a XI. században kezdte a legvadabb barbarságban élő feketéket a maga körébe vonni; még pedig könnyebb szerrel, mint négy századdal előbb fegyveres erejével az éjszakibb Afrikát lakó népeket.

Míg a hajdani Numidia és Mauretania kemény ellenszegülését csak hosszas háborúk után törhette meg az iszlám, addig azóta hogy, 1000 körül, Timbuktuba behatolnia sikerült, minden vérontás nélkül terjeszkedett a Szaharától délre fekvő nagy négertartományokban és innen tovább a tenger felé, a felső guineai partot lakó népek között. Keleten Zanzibar szigetéről a continens belsőbb részeibe vonult be; terjedése — az utazók tudósításai szerint — mindmáig folyamatban van és korántsem tekinthető befejezett dolognak. E békés terjeszkedésnek vallásos eredményei az iszlám számára sokkal erő-

sebbek, mintsem uralma első századában a véres háborúké volt, melyekkel Ázsia régi birodalmait elsöpörte.

Az iszlám első századában, az omajjád uralkodók alatt, kik nem nevezhetők épen buzgó muhammedánoknak, a háborúknak és hódításoknak nem is annyira az új vallás terjesztése, mint inkább a birodalom határainak bővítése volt az indító oka.

A háború czíme mindenesetre a *dsihád* volt: vallásháború a hitetlenek ellen. Ez mindenkor egyike volt az igazhitűek fejedelme (emir al-mu'minín), vagy mint közönségesen nevezni szokták, a khalifa legelső kötelességeinek. De a világi érzelmű fejedelmek, hadvezérek és helytartók valami nagy súlyt nem helyeztek a lelkek megnyerésére. Sokkal inkább örültek a *dsizja*, a türelmi adó, eredményességének, melyet a más-vallásúak, hacsak bálványimádók nem voltak, vallásuk szabad gyakorlása fejében az állam kincstárába szolgáltatottak. *)

Az iszlámra való áttérést nem sürgették. Kényszert ez irányban egyáltalán nem gyakoroltak. Már a Korán is ez elvet állapította meg, hogy: lá ikráha fi-l-dini, azaz: «nincs (helye) (a) kényszerítés(nek) a vallásra.» (II. szúra, 257. mondat); és e tanítás mögé bujhattak azok, kik a muhammedánok lélekszámának gyarapítását nem épen jó szemmel nézték. Sőt, mi nevezetes, az iszlám birodalmának győzelmes vezérei meg is találtak ijedni, ha — a mi föltűnőleg nagy számmal történt — a zsidók és keresztyének, minden külső kényszer nélkül, önként s tömegesen tódultak a győzők táborába, az iszlám vallásában való üdvözülés elé.

A Muhammed paradicsomát gyarapító minden lélek számokban kifejezhető veszteséget jelentett ugyanis a fiscus szempontjából. A dolgok e világias megítélése csakis azon fejedelem uralkodása alatt kezdett megszűnni, a ki az omajjádok közül legelőször emelte érvényre a muhammedán állam kormányzatában a vallásos szempontot: II. Omar alatt (717—720), kinek rövid uralkodása persze csak epizódyszerű megszakítása volt az omajjádok alatt érvényesülő világi szellemnek.

II. Omar tényleg nem dsizját akart, hanem lelkeket. Az arab történetírók azt beszélik, hogy az ő uralkodása alatt a türelmi adó jövedelme szörnyű módon megesappant. Egy hely-

*) Lásd a *Budapesti Szemlét* LXXVIII. köt. 15—16. l.

tartója egykor a következő jelentést küldé a khalifának: «Ha a dolgok ekkép folytatódnak, az összes másvallásúak az iszlámra térnek és így mi az egész jövedelemtől elesünk, melyet azelőtt adójokkal az államkincstárnak hajtottak.» A khalifa pedig a következő üzenetet küldé elégületlen helytartójának: «Semminek sem örülnék inkább, mintha az összes másvallásúak az iszlámra átlépnének. A mi pedig az állam kincstárát illeti, hát biz az Isten Muhammedet prófétának, nem pedig adószedőnek küldte az emberek közé.»¹⁾

A nagy hódítások után az iszlám terjeszkedését békés úton folytatja. Mint már fentebb kiemeltük, a zajtalan propaganda eredményei leginkább a keletindiai szigeteken, a hol hat század óta mindinkább nagyobb tért hódít el az ottan uralkodó barbar pogányságtól és még inkább Afrika néger törzsei között mutatkoznak.

E propaganda módjairól, eredményéről és hatásáról a népek szellemi és erkölcsi életére a legújabb időkben igen érdekes fejtegetéseket köszönünk Bosworth Smithnek,²⁾ Edouard Montetnek³⁾ és Hainesnek,⁴⁾ kik a muhammedán missiónak, Montet különösen még a keresztyén missióval való versengése szempontjából igen alapos és élénk képét tárták az európai közönség elé.

Ugyanily békés úton terjedt az iszlám Khinában is, a hol 20 millió hívet számít, kik igen jellemző módon tudták a khinai világnézettel és szokással összeegyeztetni a tőlök lényegileg különböző muhammedán tanokat és életszokásokat. Ez a legeszményiebb dolgoktól a legapróbb mindennapiságokig érvényesül. Nemcsak az ösök tiszteletének birtak helyet szorí-

¹⁾ Dozy: *Geschichte der Mauren in Spanien* I. köt. 141. l.

²⁾ *Mohammed and Mohammedanism*. Lectures delivered at the Royal-Institution of Great Britain in February and March 1874. 2. kiadás (London, 1876.) 32—59. lapjain; továbbá az Edward Blyden négerszármazású keresztyén theológus: *Christianity Mohammedanism and the Negro race* című munkájáról írt essayben (*Mohammedanism in Africa*) a *Nineteenth Century* 1887 deczemberi füzetben 791—816. l.

³⁾ *Les missions musulmans au XIX-ème siècle* (*Revue de l'histoire des Religions*) XI. köt. (1885) 259—285. lapjain. — *La propagande chrétien et ses adversaires musulmans*; conférence faite à Genève et à Nîmes 1890.

⁴⁾ *Islam as a missionary religion*. London, 1889 (az iszlám elterjedésének mappájával).

tani a muhammedánság exclusiv vallásos gyakorlatán belül, hanem annak is megtalálták a módját, hogyan lehet a muhammedánoknál szokásos sapkáról lecsüngő rojttól a khinai czopfhoz átmenetet találni. *)

A főtebb idézett munkákban bőven ki van fejtve, hogy a muhammedán propagandában nem annyira egyházi mint inkább társadalmi tényezők működnek közre. Nagy szerepe van az elért eredményekben a kereskedő karavánoknak; a pogány négerekkel érintkezvén, könnyű szerrel átvonták őket Muhammed hitére; nagy szerepe a főlzabadított néger rab-szolgáknak, kik hazájokba visszatérve, az előbbi gazdáik családjá körében fölvett vallás buzgó terjesztőivé lesznek. De nagy hatása van a vallásos élet körében támadt és majd csaknem mesés gyorsasággal terjeszkedő muhammedán dervisrendeknek, vagy mint Afrikában nevezik: testvéri szövetszervezeteknek (khván) is. Ezek régi idők óta virágoznak Afrikában; de czéltudatos propagandával csakis a jelen században foglalkoznak. Közöttük különösen a híres Szenúszí-rend fejt ki nagy befolyást Afrika népeire.

Ha majdan az éjszak-afrikai kérdés komolyan kerül az európai «osztó» politika napirendjére, nagyban kell majd számolnia az afrikai iszlám e hatalmas tényezőjével is.

Ugyanazon oázis felé, melyet az ókorban az egyiptomi Ammon-isten temploma tett híressé, a melynek papjai az oda zarándokoló Nagy Sándort mint Ammon fiát üdvözltek, ugyanazon oázis felé mai napig is szent áhitattal fordul az afrikai muhammedánok lelke. A libyai sivatag e részén, Tripolisz és Egyiptom határán van központi záviája (klastrom), anyafészke a nagy Szenúszí-rendnek. Dserbúbnak hívják a helységet, mely e rend fő hadiszállása; innen nyeri szellemi irányát és utasítását az a több mint 120 társház, mely a dserbúbi központtól sugárzott ki és melynek sok ezerre menő tagjai az afrikai iszlám ecclesia militansát alkotják.

Századunk harminczas éveiben egy algieri szent ember, Mubammed al-Szenúszí volt a rend alapítója, a dserbúbi szent

*) Ezt igen érdekesen mutatja be a khinai mecsetet és a khinai muhammedánok pénteki istentiszteletét ábrázoló kép Dabry de Thiersant *Le Mahometisme en Chine* (Páris, 1878) című munkája II. kötetében.

hely alkotója. Közvetlen célja az iszlám védelme volt a francia hódítás nyomán lábra kapó európai befolyás ellen, úgymint az iszlám megszabadítása minden szellemi salaktól, mely az idegen befolyások hatásának következménye volt. *)

De e mellett egy másik cél is követnek a rend belső tagjai és a zavijákon kívül élő sok ezer hívei. Az iszlámot terjesztik Afrika oly vidékein, a hol az még gyöngye lábán áll, vagy a hová még egyáltalán el nem is hatolt. A rend zárdái nagy területeken vannak szétszórva. Meddő vidékeken a Szenúszirend tagjai letelepednek, a földet művelik, a jólétet emelik és így a pogány lakosság bizalmát elnyerik. Így százezer számra hódítják el az embereket a pogányságtól az iszlám számára és fanatikus hívőket, buzgó követőket nevelnek vallásuknak, kikkel aztán erős ellentállást óhajtanak kifejezni az éjszakaafrikai iszlámot fenyegető veszélyek ellen. S e négerekből kikerülő muhammedánok tényleg fajuk minden erős indulatát is átviszik az új körbe, melynek számára csak nem rég hódították meg. A legnagyobb veszélyek között nagy csoportokban vetik magokat alá a muhammedán ember nagy kötelességének: a mekkai zarándokolásnak, mely a vadságból alig kibontakozott feketet világlátott emberré varázsolja át és arra képesíti, hogy tapasztalatai révén hazájában még némi műveltséget is meghonosítson. Az iszlám tudományának elsajátításán is buzgólkodnak. Az iszlám tudományának elsajátításán is buzgólkodnak. A kairói Al-Azhar mecset-akadémiában ott találjuk a nagy sejkhek hallgatói között az iszlám fekete fiatalságának képviselőit is, bár — legalább a nyugoti részről — szívesebben keresik föl Timbaktu nagy főiskoláját, mely az afrikai iszlám legelőkelőbb theologiai góczpontjai közé tartozik; vagy a szent Kairuvánt, a nyugoti iszlám ez avatott városát, mely Tunis francia occupatiója előtt minden európai ember előtt teljesen el volt zárva.

Innen aztán még a vallás tudományát is elviszik hazájokba és ott, úgy a hogy, újabb művelőket toborzanak számára. S ez nem csupán a legújabb kor muhammedán törekvéseinek

*) A Szenúszirendről egy egész irodalom szól francia nyelven. Nagyon eleven ismertetését nyújtotta Rohlf's Gerhard, híres Afrika-utazó, kinek sikerült a Kufra oázisban levő egyik rendházat meglátogatni. (*Kufra: Reise von Tripolis nach der Oase Kufra, ausgeführt im Auftrage der Afrikanischen Gesellschaft.* Leipzig, 1881.)

eredménye Afrikában. A tizenötödik század végén egy egyiptomi tudós, Al-Szujûti, emlékirataiban dicsekvőleg említi föl, hogy legújabb munkái mily elterjedésnek örvendenek még a néger tartományokban is.**) S ily tapasztalatokról gyakran van szó az Afrikaú-tazók munkáiban. Barth még Aristoteles és Plátó emlegetését is hallotta néger muhammedánok ajkairól. Az igaz, hogy a görög bölcsekről mint muhammedán hit-tudósokról szólottak.**)

II.

Ha azon mappákon, melyek az iszlám elterjedésének földrajzi arányait föltüntetik, Amerikára vetjük szemünket, még az új világ térképén is apró pontokat vehetünk észre, melyek arra mutatnak, hogy az iszlám a nagy világtenger túlsó oldalára is útát talált.

Igaz, hogy csak vajmi szegényesen van itt a muhammedán vallás képviselve, mind hívóinek számát, mind pedig azon osztályokat tekintve, melyekből azok kikerülnek: néhány ezer néger és küli az Antillákon, Trinidadban és a holland Guianában.

S az amerikai lakosok muhammedánsága nem is vallásos propaganda, hanem más világrészről történt bevándorlás eredménye.

De azért az Újvilágban is van most tényleg muhammedán propaganda; még pedig körülbelül másfél év óta. Nem kereskedő karavánok, sem dervisrendek nem csinálják, hanem eszközli egy a nyugoti műveltségen táplálkozott amerikai ember, ki maga keresztyénből muhammedánná lett és most azt az életcélt tűzte ki a maga számára, hogy új vallását Amerika universális felekezetévé tegye.

Alexandre Russel Webbnek hívják ezt a férfiút; azaz, hogy azelőtt így hitták. Az iszlámra áttérvén: M.-d Alexandre Russel Webbnek írja nevét, amerikai gyakorlatiassággal a Muhammed nevet «M.-d» rövidítéssel használja. Turbánt hord

*) L. értekezésemet: *Zur Charakteristik ... Al-Sujûti's und seiner literarischen Thätigkeit* (Bécs, 1871) 13. l.

**) Bosworth Smith 43. l.

fején; legalább ily főveggel jelenik meg előttünk mindjárt főlemlítendő könyve címlapján, mely a szerző arczképével van díszítve.

Mily módon jutott e csudabogár az őt környező társadalomban ily életcélzél kitűzéséhez?

Életrajza, melyet ő maga mond el, alig igazolja azon elhatározást, melyet Webb élete negyvenhatodik évében érlelt meg lelkében. Muhammedán társadalomban alig élt az iszlámra való áttérés előtt.

Hudsonban (Columbia) született, hol atyja a *Daily Star* című napi lap kiadója volt. Nevelése a legszigorúbban indult a presbyterianus egyház szellemében. Ő maga is már tizenhat éves korában lépett az írói pályára; 1873-ban a *Missouri Republican* szerkesztésére vállalkozott, azonkívül több chicagói és saint-louisi hírlap dolgozótársa volt. 1887-ben az Egyesült Államok elnöke, Cleveland, Manilába nevezte ki a köztársaság konzulává. Ez állása elég időt engedett neki arra, hogy kedvelt tanulmányába, a keleti vallások kutatásába merüljön. Böven elmondja nekünk, mily kevésbé elégítette ki lelkét a nyugoti műveltség végső eredménye. Se Mill, se Locke, se Kant, se Hegel, se Fichte, se Huxley — ezekre névszerint hivatkozik — és még sok más tudós író nem tudott neki feleletet adni a kérdésre: mi a lélek, és mivé válik a halál után?

Mert biz őt leginkább e kérdés érdekelte.

A buddhismus sem elégítette ki lelki vágyát. Csak akkor talált megnyugvást, midőn tanulmányaiban az iszlámhoz érkezett el. Napról-napra rendkívüli módon növekedett vonzalma Muhammed vallásához.

Nem elégedett meg a könyvekből való okulással. Egy tekintélyes bombay-i muszlimmal, Bedr ed-din Abdalláh Kúrral, és az ő révén még más előkelő muhammedán férfival lepett levelezésbe. Ez érintkezés tárgyát csakhamar azon eszme képezte, hogyan lehetne a művelt nyugoti társadalomban az iszlám terjesztése érdekében propagandát indítani. Ez ügy érdekében egy Medinába, a próféta szent városába való gazdag kereskedő, Hádsi Abdalláh Arab, ki ez idő szerint ép Indiában tartózkodott, hazájába való visszatértében útjába ejté Manilát és ott az Egyesült Államok konzulával a tervezett propaganda programját a legapróbb részletekig megbeszélte. Csakhamar

sikerült is nekik Kalkuttában, Bombayban, Hyderabádban, Rangoonban és más helyeken a jómódú muhammedánok nagy számát anyagi áldozatok följánlására bírni, «for the purpose of teaching the religion of Islam in America».

E társulat Webbet választotta ügyvezetőjének. Manilai állását legott odahagyva, a muhammedán országok egy részében útazást tesz és 1893 februárban Amerikába érkezik, hogy csakhamar azon föladathoz lásson, melyet maga elé tűzött.

A ki Webb úr vallomásait, melyeket csak nagyon röviden válaszoltam, elolvassa, találhat bennök némi enthusiasmust, hígyük el, hogy őszinte lelkesedést, de semmi esetre nem alapos vallástörténeti tudományt, mely őt az iszlám művelt méltatására képesítené. Ha csak azon kérdésre keresett feleletet: hogy mi a lélek és mivé válik a halál után? biz nem kellett az őskor vallásaitól egészen le az iszlámig átkinlódnia, a Kr. u. VII. századot jóval megelőző vallásos irodalmakban elég körülmenyes feleletre találhatott volna e kérdésekre. S mindaz, a mit Európa újkori philosophusainak munkáiról mond, ez irodalom vajmi felületes ismerőjének tünneti föl előttünk az Egyesült Államok volt manilai konzulát. Mit mondjunk ahhoz, hogy Kant, Hegel, Fichte materialismusa fekszi meg a konzul gyomrát? Ezekből biz édes keveset érthetett, még kevesebbet talán mint az iszlámból, melyet e vallás buzgó amerikai apostola, úgy látszik, csak nagyon fölszínesen ismerhet.

De nagyon fölösleges dolgot végeznénk, ha itt Muhammed Webb úr tudományának bírálataba bocsátkoznánk. Csak azt akarjuk szemügyre venni, hogy miképen érvényesítette az iszlám iránti határtalan lelkesedését.

Legelőször a chicagói világkiállítás kapcsolatában 1893 szeptember 11-dikétől 27-dikéig tartott vallás-parlamentben lépett nyilvánosságra. E századunk szellemét nem kevésbé jellemző gyülekezésben Európa és Ázsia minden vallásfelekezete hivatalos személyek által volt képviselve, kik vallásuk rendszeréről és viszonyáról a többi vallásokhoz többé-kevésbé tudományos irányú, de nagyjában inkább apologetikus előadásokat tartottak.

Az iszlámnak nem volt hivatalos képviselője az eredeti congressuson. A szultán, úgy látszik, nem tartotta komoly vállalatnak és nem felelt meg azon meghívásnak, melyet hozzá is, mint az «igazhitűek fejedelméhez» a vallások parlamentjé-

nek intézői menesztettek. De azért Muhammed vallásáról is szóltak a chicagói gyülekezetben. Csakhogy nem muhammedánok vitték a szót, hanem európai, ázsiai és amerikai keresztyének, kik előadásaikban az iszlám különféle mozzanataival foglalkoztak. Kidder, tudós missionárius tanulságosan ismertette a marokkói iszlám babonás nézeteit és szokásait, Washburne, a konstantinápolyi American College igazgatója, a muhammedán erkölcstan viszonyát ismertette a keresztyén erkölcstannal szemben. Nagy föltűnést keltett, midőn Dsibarra, sziriai görög nem egyesült püspök, azon kijelentést tette, hogy a keresztyénség és az iszlám között fenforgó különbségek a legkönnyebb módon kiegyenlíthetők. Az Ó-Testamentomot, az evangeliumot és a Koránt, mindhármát inspirált könyvnek tekinti; azt hiszi, hogy helyes magyarázat mellett, a keresztyénség és iszlám közötti ellentéteket teljességgel el bírná oszlatni.*)

De az angol és az amerikai reverendeken és a szir püspökön kívül még egy muhammedán ember is szólt az iszlámról, és e muhammedán nem volt más mint Muhammed Alexandre Webb. Mint czélzatos apologetája lépett föl azon vallásnak, melyben nem született, hanem melyet csak érett férfi korában vett föl; agyba-főbe magasztalta Muhammedet, mint prófétát, bizonyítgatta, hogy merő rágalom azt állítani, hogy a Koran tana a polygamiának kedvez, hogy a rabszolgaságot tekintélyével fedezi, a nőket alacsony társadalmi állásra szorítja stb. Webb túlzásai nem igen találkoztak a vallásparlament tagjainak tetszésével; sőt állításai — mint a gyülekezet eseményeit leghívebben ismertető egy francia jelentésben olvassuk: — «ont soulevé de vives protestations de la part de l'auditoire». Nem volt, ki pártját fogta volna. Pedig az ő választott élethivatására nézve nagy várákozásokat kapcsolhatott e föllépéséhez.

*) Lásd Bonet-Maury kimerítő jelentését: *Le parlement des religions à Chicago* (a *Revue de l'histoire des Religions* XXVIII. kötetében.)

III.

A chicagói congressuson hangoztatott eszméit már most az irodalomban kezdi képviselni. A gazdag indiai muhammedánok, úgy látszik, nem fukarkodtak rúpiáikkal, hogy Webbel az első missió-íratot kiadassák. Ez indiai társaság lappang alkalmasint a *The Oriental Publishing Company* nevezet mögött, mely az *Islam in America* című 1893-ban New-Yorkban megjelent könyv kiadójaként szerepel. Ez a könyv, mely címével nyíltan bevallja azon célt, melynek szolgálatában áll (azt mondja, hogy: «Abrief Statement of Muhammedanism and an Outline of the American Islamic Propaganda»), nem objectív tudományos vázlata az iszlámnak, a milyenre épen a tudomány mai állásánál szükség is volna, hanem célzatos magasztalása az arab vallásnak.

«Mielőtt az iszlám rendszerének részleteire áttérnék — úgymond*) — hadd mondjam el, hogy a keleti muhammedánok közt végezett tanulmányaim és megfigyeléseim azon biztos meggyőződést érlelték meg bennem, hogy az iszlám a lélekfejlődés (soul-development) legtökéletesebb rendszere, mely valaha az embereknek adatott; az egyedüli, mely az emberiség minden osztályára alkalmazható. Azon örök igazságokra van alapítva, melyeket nemzedékről nemzedékre, Mózesztől Muhammedig, az Isten kiválasztott prófétái egymástól átvettek. Ez az egyedüli rendszer, mely a léleknek egy magasabb létezésre irányuló vágyait kielégíteni képes; az egyedüli, mely a józan észszel és a tudománynyal szoros összhangzatban van. Nincs benne megalázó babona; egyenesen az emberi észhez és értelemhez appellál. Minden embert egyénileg felelőssé tesz minden tetteért, a melyet elkövet, minden gondolatáért, a melyet gondol; a helyettesítő kiengesztelés tana által nem könnyíti meg neki a vétkezést. Céljaival magasabb fokra emeli és nemeseíti az embert; ha híven, bölcsen és értelmesen követi az ember, a humanitás magasabb és nemesebb elemeit fejleszti lelkében.»

«A valódi iszlám lényege, — így szól más helyen**) —

*) *Islam in America* 24. lap.

**) *Islam in America* 52. lap.

abban áll, hogy Isten akaratának hódoljunk; sarkköve az imádság. Általános testvériséget, általános szeretetet, általános jóakaratot tanít; a leleknek, a cselekedetnek, a beszédnek tisztaságát követeli, ezen felül a testi tisztaságot is megkívánja híveitől. Az ismert vallások közt ez a legegyszerűbb formája a vallásnak, és az, mely az embert legmagasabbra fölemeli. Nincs benne se fizetett papság, se mesterséges czeremonia, nem ad helyet a helyettesítő engesztelésnek, nem menti föl híveit a bűneikért való egyéni felelősségtől. Csak egy Istent ismer el, minden dolgok Atyját, a szent lelket, mely a természet minden nyilatkozását áthatja . . . őt imádja minden követője, és ő előtte a legtökéletesebb egyenlőség és testvériség színvonalán állanak. A kegyes muszlim, ki szent prófétánk igaz tanításainak értelmét eszével föléri, az ő vallásában él és létezése legfőbb igazságának tekinti azt. Minden jövetében menetében csak ő vele van; nem lehet annyira elfoglalva mindennapi ügyeivel és világi dolgaival, hogy ne volna képes elfordulni tőlök, midőn az imának rendelt óra elérkezik, hogy lelkét Istennek ajánlja föl. Szeretete, reménye, félelme mind abba merül; ez a legutolsó gondolata, ha éjjel nyugvásra hajtja fejét, és a legelső, mely lelke elé kerül, midőn hajnal hasadtával a muëzzin szava hangosan és tisztán csendül meg a mecset minaretjén, nyájas visszhangot keltve ünneplés és fenséges egyhangúságával: Jöjjetek imára, jöjjetek imára! Jobb imádkozni, mint aludni!»

Ily alapon tárgyalja aztán a muhammedán tanítás részleteit a maga apologetikus szempontjából és célzatával. Előterbe tolja előnyös mozzanatait; azokat, a miket a közvélemény és köztudat rendszerint árnyékos oldalaiként szokott kiemelni, oly világításba helyezi, hogy az árnyék helyére csupa fény özönlik. Előadása a tudományos bírálat szempontjából a történelmi szemléleten alapuló objectív ítélet teljes hiányát tükrözi. Apologiája oly túlzott, hogy még a vallásos irodalma terén iskolázott tősgyökeres muhammedán ember sem járulhatna hozzá. Különösen áll ez azon téves információkról, melyeket könyve külön-külön fejezeteiben a soknejüségéről és rabszolgaságról nyújt, és melyek, mint már föntebb láttuk, a chicagói gyűlésen oly élénk visszatetszést keltettek a hallgatóságban.

Még azt sem fogják magok a muhammedánok helyeselni,

a mit néhol az iszlám irodalmának egyes nagy képviselőiről mond. Egy helyen egész szárazon azt mondja Al-Gazáliról, az iszlám egy híres középázsiai doktoráról (a XI. században), hogy «nálánál nagyobb tekintély az emberek között nem létezik» («The learned Imam Al-Gazzali, than whom is no higher human authority»). Bár korszaka legnagyobb férfiai közé sorozza őt a muhammedán köztudat, az iszlám leglelkesebb követője sem illetné Al-Gazálit oly túlzó tisztelettel, mint Webb, ki hazai irodalmában a vallástanítás terén oly nevekkal találkozhatott, minők a Palmeré és Channingé.

Az *Islam in America* című munka kiadása volt az amerikai muhammedán propaganda legelső életjele. Mint a könyv kiadását eszközölő társaság hivatalos elnevezése mutatja, csak kezdete akar lenni az e fajta irodalmi kísérletek nagyobb sorozatának. De az iszlámnak Amerikában való terjesztésére alakult társaság a pusztá irodalmi tevékenységgel nem elégszik meg. New-Yorkban külön helyiséget*) tart az érintkezés eszközlésére azok között, kik az iszlám iránt érdeklődnek. Itt előadásokat tartanak az iszlám érdekében, könyvtárt és olvasó-termet rendeztek be azok számára, kik az iszlám dolgában okulni óhajtanak. Úgy látszik muhammedán vallásos gyakorlatokat is tartanak azokkal, kiket az iszlám számára tényleg megnyernek. Ezek használatára angol nyelven már egy muhammedán «Prayer-book»-ot is kiadtak, melylyel az iszlám liturgikus rituslóját adják a neophyták kezébe.**)

IV.

Hányan vannak már Amerikában az iszlám követői, a társulat kiadványaiból nem igen lehet megtudni. De tény az, hogy a térítő vállalat vezetői erősen bíznak munkájok sikerében és nem csekély optimismussal áztatják magokat. «A fölhozott tények és részletek azt mutatják, — így szól Webb egy he-

*) Kezdetben Broadway 1122. szám, most: East 23-d. Street 30. szám.

**) *A Guide to Namaz; a detailed exposition of the Moslem order of Ablution and Prayer*, New-York, 1893.

lyen — hogy az amerikai propaganda nem ephemer terv, mely annak néz eléje, hogy egy-két év leforgásával abban maradjon, hanem hogy állandó alapon nyugszik és komoly, odaadó emberek támogatását bírja, kik nem csak becsületesen hiszik, hogy az iszlám az igaz vallás, hanem kik egyszersmind arra vannak elszánva és kiknek módjukban is van, hogy vagyonukból arra áldozzanak, hogy az igazság világossága a nyugoti félgömböt eláraszsza. Céljuk nem az, hogy támadjanak, hanem hogy meggyőzzenek; a testvéri szeretet jobbát mindazoknak odanyújtják, kik azt elfogadni hajlandók és kik nem idegenkednek attól, hogy becsületesen gondolkodjanak azon igazságokról, melyeket Arábia inspirált prófétája hirdetett.»

E meggyőződésre hívja föl Webb az amerikai közönséget. Nemcsak New-Yorkban, a propaganda hivatalos központjában, óhajt ez irányban működni, hanem mint a töle szerkesztett, azonnal közelebbről bemutatandó hírlap egyik számában hirdeti, hébe-korba nyakába veszi a világot, körütra indul, mely alatt Amerika egyéb nagy városaiban az iszlám terjesztése érdekében «lectures»-eket tartson. Az volna eszményképe, hogy ez előadásainak hatása alatt Amerika mecsetekkel teljen meg, melyekbe csupa yankee-közönség csődülne a muézzin szavának hallatára.

«Az egyházi kereszttyénség nyilván látható hanyatlása és azon tény, hogy e rendszertől Amerika majd csaknem minden nagy városában a legértelmesebb és az előre haladni leginkább kívánó emberek közül számosan elfordúlnak, úgy látszik, buzditást nyújthat azon bizalmunknak, hogy elérkezett az idő arra, hogy az igaz vallás a keleti félgömből a nyugotira átsugározzék. Csak rövid idő kérdése, hogy általános világvallás válon belőle. Alig öt éve, hogy útját Angliában megkezdte Liverpoolban csekély számú hívővel; most már egy mecset létezik e városban, mellette egy muhammedán iskola és boarding house; az angol muhammedánok száma rohamosan gyarapszik. Nincsen okunk abban kételkedni, hogy Amerikában még rohamosabban fog terjedni, mint Angliában.»*)

Az irodalmi eszközök között e célra leghathatósabbnak hiszi Muhammed Webb azt az ujságlapot, melyet az iszlám

*) *Islam in America* 68. l.

propagandája érdekében megindítottak; a legelső hírlap a maga nemében. Azt bizony Muhammed próféta alig sejthette, hogy az ő tanára hírlap útján fogják valaha az embereket édesgetni. Ez újságnak, melynek mint fölírata kimondja, a célja: «to spread the light of Islam in America», címe: *A muhammedán világ* (The Moslem World). Egy dollár előfizetési díj fejében havonként vagy két és fél ív terjedelemben jelenik meg. Minden szám czímlapja a muhammedán világ egy-egy dicső nevezetességének képét adja. A naptári jelzés a közönséges időszámítás mellől a muhammedánokénak megfelelő keltezését sem feledi el (p. o. az 5. szám megjelent «September, A. D. 1893, Rabia I. A. H. 1311»). Tartalma teljesen a kitűzött térítési munka szolgálatában áll. Csak egy számnak rövid ismertetése is eléggé föltűntetheti ez irányt. A vezércikk helyén a Korán egy darabjának angol fordítását közli. Aztán egy nagy cikkben a muhammedán dsihád (vallásos háború) ismertetését nyújtja, azon czélzattal, hogy ez intézmény fanatikus természetét eltagadja. Csak védő háborút értettek alatta, nem támadó, irtó háborúkat. George Bakertől egy népszerű előadás van közölve e czímen: *A tudomány és művészet születése*. Azon érdemek vannak föl sorolva, melyeket az igazságos történetírás az iszlámnak be tudni köteles, ha a nyugot tudományos műveltsége és társadalmi haladásának tényezőit fürkészi. Föltárja a tudományok és művészetek állását a spanyol mórok uralkodása alatt. Még az asszony fölszabadítását is a muhammedán vallásnak rója föl érdemül és számos példát hoz föl arra nézve, hogy mily szabad állásnak örvendett a nő az iszlám virágzása alatt, mily nagy befolyást gyakorolhatott a közművelődés emelkedésére. «Az iszlám prófétája nem tűrt szerzeteseket — így végezi — követői között, és nem engedte meg, hogy rosszat szóljanak a nőkről. A Korán törvényei egészen világosak e pontra nézve. Muhammed bölcs és érzékeny törvényhozó volt; sokkal előbbre volt a saját korának keresztyén műveltségénél. Korunk asszonyai nagyban le vannak kötelezve Arábia prófétájának azon szabadságért és jogegyenlőségért, melyet most élveznek, nem pedig, mint sokszor tévesen szokták föltételezni, korunk és országunk egyházi keresztyénségének (to the modern Church-Christianity of our age and country).» E «Church-Christianity» — e cím alatt küzd a keresztyénség ellen — képezi közben-közben kisebb cikkekben a legélesebb támadások

tárgyát. Különösen adott tényekhez kapcsolva, a térítő társulatok törekvései ellen harcolnak e cikkekben. Fölöslegesnek tartja működésüket Indiában; üdvösebbnek hiszi, hogy a pogányok a muhammedán vallásra térjenek. Ennek bebizonyítására aztán az iszlám vallóinak humánus törekvései vannak élő példákkal megvilágítva és az újdonságok rovatában tényekkel bebizonyítva. Nem hiányoznak élesen polemizáló cikkek sem, oly európai könyvek ellen, melyekben az iszlám tanai és szokásai a *Moslem World* céljainak és irányának nem épen megfelelő módon vannak ismertetve. Az újabb tudományos irodalmat, úgy látszik, nem ismerik, mert támadásukat leginkább egy múlt századbéli elavult könyv ellen irányozzák, mely hajdanában nagy tekintély volt e téren, de melyet mai nap már nem emlegetnek azon könyvek között, melyekből a modern olvasó az iszlám ismeretére nézve tájékozást keres, t. i. George Salenek 1734-ből való Korán-munkája ellen. Töltelekül mindenféle keleti elbeszélések angol fordítását közli a *Moslem World*. Még a szépirodalomnak is szolgálni óhajt az amerikai iszlám e közlönye. Az itt kóstolóúl bemutatott számban egy George Best nevű chicagói költő *Al-Szírát* (így hívják a paradicsomba átvezető hidat) cím alatt egy muhameddán ízű vallásos verset közöl, melyre a paradicsom reménye lelkesítette. Ez a Best úr, kit ugyan eszem ágában sincsen mint költőt kritizálni, úgy látszik, már is beállt a Webb úr vallásába. Legalább költeményében teljesen jámbor muhammedán módjára nem említi a prófétát a nélkül, hogy csillagos jegyzet alatt e kegyeletes mondással ne kísérné: «On whom be peace».

Egy föntebbi idézésből azt is megérthettük, hogy Angolországban is több év óta van már muhammedán mozgalom. De ez kevesebb garral lép föl, mint az amerikai testvérvállalkozás. Van Liverpoolban mecsetje, de nincsen újsága. Most, úgy látszik, ez amerikai mozgalom kapcsolatában a muhammedán ügyet Angolországban is tágasabb alapra óhajtják fektetni. A *Moslem World* egy hirdetése szerint (egyebet nem hallottam róla) Londonban (a Whitefriars Streetben) «Andsuman Angrézi» (English Society) név alatt egy társulatot alakítottak, melynek célja, hogy előadások, irodalmi művek úgymint szakszerű könyvtár és megfelelő olvasó-terem révén az iszlám ismeretét terjeszsze az angolok között. «Az előadók — úgymond a társulatról kiadott program — tárgyukkal törté-

nelmi és tárgyilagos módon kötelesek foglalkozni. Arra, hogy az iszlámra való áttérés érvénynyel bírjon, első sorban szükséges, hogy spontán elhatározásból történjék. Ennélfogva nem lesz megengedve, hogy bármely muhammedán ember kísérletet tegyen, hogy rábeszélés által másokat azon vallás elfogadására bírjon, a melyhez ő maga tartozik». Vajmi gyanús szabadkozás! E társulat elnöke Hadsi A. Browne.

GOLDZIHÉR IGNÁCZ.